

14. Franko, I. (1981). Literaturne vidrodzhennia Poludnevoi Rusi i Yan Kolar. Franko, I. (1976–1986). *Zibrannia tvoriv: in 50 vol.* (Vol. 29, pp. 40–50). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
15. Franko, I. (1982). Volodymyr Samiilenko. Proba kharakterystyky. Franko, I. (1976–1986). *Zibrannia tvoriv: in 50 vol.* (Vol. 37, pp. 193–204). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
16. Franko, I. (1986). Poza mezhamy mozhlyvoho. Franko, I. (1976–1986). *Zibrannia tvoriv: in 50 vol.* (Vol. 45, pp. 276–285). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
17. Franko, I. (2001). Dvoiazychnist i dvolychnist. In Franko, Z.T., Vasylenko, M.R. (Uporiad). *Mozaika: Iz tvoriv, shcho ne vviishly do zibr. tv. u 50 t.* Lviv: Kameniar (in Ukr.).

УДК 811.161.2:001.4:34

А.М. НЕЛЮБА
м. Харків, Україна

ВІДВІД: ІСТОРІЯ І СУЧАСНИЙ СТАТУС ТЕРМІНА (інвентаризаційно-кодифікаційна зарисовка)

Українська правнича термінологія має свої недоліки: невпорядкованість, суперечливість, ненормативність. Одним зі способів їхнього уникнення є інвентаризація й кодифікація термінології. Статтю присвячено термінові відвід, який суперечить суті терміна: невідповідність форми і змісту, різномісчачення і брак дефініції, позбавленість системотвірних властивостей. У статті відображено історію відводу в лексикографічних працях, у законодавчих актах, у практиці застосування; з урахуванням законів і правил творення термінів запропоновано його належну форму і дефініцію.

Ключові слова: дефініція, інвентаризація, кодифікація, лексикографія, мотиватор, референт, термін, термінологія.

Термінологія як специфічна цілісна система є обов'язковим і невіддільним складником національної мови. За таких обставин сама система і кожен її елемент повинні відповідати природі й законам національної мови. Винятків із такого правила немає для жодної з терміногалузей.

Українська правнича термінологія має помітну відмінність від інших терміногалузей: її здобутки й недоліки так чи так визначають життя кожного громадянина й існування спільноти загалом – невдалий термін може спричинити суспільні й особистісні негаразди (у цьому контексті згадаймо для прикладу хоча б новітні терміни *регіональна мова, фахове видання чи самоплагіат* і наслідки їхнього впровадження).

Зважаючи на історичні й сьогочасні особливості законотворчої й застосувальної практики, українська правнича термінологія потребує перегляду щодо удосконалення її системності і здатності повноцінно виконувати належні функції в нових суспільних умовах – фактично йдеться про необхідність **інвентаризації** і **кодифікації** термінів.

© А.М. НЕЛЮБА, 2021

У низці праць уже звертався до причин і проблем інвентаризації й кодифікації української правничої термінології. Як видно з назви, цю статтю присвячено термінові **відвід**, який є виразником-утіленням основних недоліків сучасної української правничої термінології.

Що ж не так із терміном? Які причини негараздів? Які способи їхнього уникнення?

Про лексикографічну історію незвичної появи ‘терміна’ в українській мові. До 80-х років ХХ ст. українські словники не дають цього слова із приписуваним йому сьогодні правовим значенням. Для підтвердження звернемося до помітних (визначальних) джерел, дотримуючись хронології їхньої появи; у разі словникового тлумачення цього іменника через наявне в українській мові дієслово *відвести/відводити* подано й зразки тлумачення самого дієслова.

1) **Отводъ** = 1. *одвід* – *Дѣлать отводъ глазъ = ману пускати.* 2. *крила (у санок)* (Уманець & Спілка, 1894: 256);

2) **Відвід**, *воду Резерв? Воєвода, славний лицарь, на відводі зістав* (Грінченко, 1907: 207);

3) **Отводъ** – *відводи* (Дубровський, 1911: 243);

4) **Отвод** – 1) *відводження, відпроваджування відвертання; приділення.* Срв. *Отводить 1 - 3.-вод воды – відвертання води. Делать -вод – ману (на)пускати;* 2) **юрид.** – *усунення (свідків);* 3) *(участок) ділянка, ділянка;* 4) *(на мостах, в санях, чаще мн. Отводы) біла (р. бил, ед. ч. біло), крила (р. крил, ед. ч. крило). Громовой -вод, см. Громоотвод;*

Отводить, отвести и отвесь – 4) *-діть свідетелей, юрид.* – *усувати, усунути свідків;*

Отведённый – 4) **юрид.** – *усунений* (Російсько-український словник, 1924: 1843–1844);

5) **Отвод:** 1) *(куда) – відведення, відпровадження;* 2) *(отклонение) – відвертання. Відвернення, відводження, відведення;* 3) *(предоставление) – визначення, приділення; (действие) – визначання, визначення, приділення, приділення;* 4) *(юридическое) – відсторонення, (действие) відсторонювання, відсторонення.*

Отводитъ, -вести, -вестъ: 1) *(куда) – відводити, відвести, відпроваджувати відпровадити, запроваджувати, запровадити кого куди;* 2) *(отклонять) відводити, відвести, відвертати кого, що від чого;* 3) *(предоставить) – визначати, визначити, приділяти, приділити кому що;* 4) **(свідетелей, кандидатов) – відстороняти, відсторонити** (Дорошенко, Станиславський & Страшкевич, 1930: 121);

6) **Отвод** – 1) *відвід, -ду; дейст- Отводитъ, отвести* – 1) *відводити, -воджу. ...; (предоставлять еще) приділяти, приділити;* 2) *бот., садов. відгілювати, відгилити, відсаджувати, відсадити* (Російсько-український словник, 1937: 477);

7) **Відвід** 1) *(род. Відводу); для -воду очей для отвода глаз;* 2) *(род. Відвода) (ответвление в трубе, кабеле) техн. отвод* (Українсько-російський словник, 1953: 221);

8) **Відвід**, *воду, ч. 1. Дія за значенням відводити 3, 6. 2. Відгалуження чого-небудь (труби, кабеля і т. ін.).*

Відводити, *джу, дши, недок., Відвести, еду едеш. 3. За допомогою спеціального пристосування спрямовувати воду, газ тощо в потрібне місце. 6.*

перен. **Відхилити** чийсь кандидатуру на виборах. Загалом у словнику подано вісім значень цього слова (Словник української мови, 1970: 564–566);

9) **Отвод 1. Відвід**, -воду, відведення. Відхилення, відвернення; ср. **отводитъ-1**; 2. (ответвление в трубе, кабеле) **відвід**; 3 (у саней) крило, било; 4. См. Обвод 2; 5. (участок земли) ділянка

Отводитъ-1 отвести 1. відводити, відвести; (отклонять – еще) **відхилити, відхилити**; *отводитъ, отвести обвинение відводити, відвести обвинувачення* (Русско-украинский словарь, 1981: 369).

Отже, українські словники (загальномовні і спеціальні) аж до 80-х років ХХ ст. під час перекладу російського слова *отвод* подають його в різних звукових інтерпретаціях і з різними значеннями. Здебільшого такі значення не вказують на правничі реалії – слово загалом не належить до правничої термінології чи номенклатури. Як тільки яке зі значень російського *отвод* стосується правових реалій, українські відповідники мають повністю відмінний звуковий вияв і семантичне наповнення: див. для прикладу: *отвод – усунення (свідків)* (Російсько-український словник, 1924) і *отвод – відсторонення, (действие) відсторонювання, відсторонення* (Дорошенко, Станиславський & Страшкевич, 1930).

Також про таку особливість свідчить і академічний словник, у якому відповідну правову дію позначає слово **відсторонення**: *Дія за значенням відсторонити 2; Відстороняти, відсторонювати, відсторонити 2. кого від чого. Те саме, що усувати, звільняти* (Словник української мови, 1970: 642).

Окремо в цьому переліку стоїть «Російсько-український словник правничої мови»: **Отвод – одвід, відвід, вилучення (свідків). Отводитъ, отвесь – від[од]водити, від[од]вести свідків, суддю; отвесь от себя след – одвести од себе слід** (Російсько-український словник, 1926: 154).

Цей Словник має свої особливості, на які укладачі вказали в Передньому слові: у назві використано слово *мова*, оскільки матеріал відображає не суто термінологічний пласт, що позначає відповідні поняття, а мову специфічної галузі діяльності (правничої) загалом; у словникові наявні прогалини, помилки; свідоме подання великої кількості синонімів із різних джерел, бо живу мову не можна механізувати й утиснути різні відтінки в одне слово (порівняймо з основними видільними ознаками мови права чи офіційно-ділового стилю загалом); свідоме уведення багатьох слів (їхніх форм і значень) зі словника давньої правничої української мови (письмові акти) і наявної тоді усної правової практики тощо.

Фактично словник став зібранням усього, що мало стосунок до правничої діяльності і, як можна судити з Переднього слова, мав тимчасовий характер. Можливо, саме через такі особливості він не став основою для подальших правничих словників минулого століття.

Як свідчать лексикографічні праці, послідовне використання терміна у звуковому вияві *відвід* і з відповідним його правовим значенням починається від 90-х років минулого століття: 1) **Отвод відвід, -воду, відведення, -я. Ср. отводитъ; о. обвинителя відвід (відведення) обвинувача; о. прокурора відвід (відведення) прокурора; Отводитъ, отвести 1. відводити, відвести; (отклонять – еще) відхилити, відхилити; о. обвинение відводити, відвести (відхилити, відхилити) обвинувачення; о. эксперта відводити відвести эксперта** (Русско-украинский словарь, 1985: 200); 2) **Отвод відвід, -воду, відведення; о.**

в судопроизводстве відвід у судочинстві, о. прокурора **відвід** (відведення) прокурора, о. експерта **відводити**, відвести експерта

Отводить, отвести 1. **відводити**, відвести; (отклонять – ещѣ) **відхиляти**, відхилити; о. обвинение **відводити**, відвести (відхиляти, відхилити) обвинувачення; о. експерта **відводити**, відвести експерта (Андерш, Винник, Красницький, Полешко & Юрчук, 1994: 150); 3) **Отвод** 1. **відвід** (судді). 2. відведення (земель) (Воробйова, Зайцев & Солонашенко, 1994: 234); 4) **Відвід у судочинстві – усунення чи самоусунення деяких учасників...** (Юридичні терміни, 2003: 26); 5) **Відвід у судочинстві – усунення від участі...** (Юридична енциклопедія, 1998: 415).

Своєю особливістю щодо оформлення і тлумачення аналізованого слова є «Великий тлумачний словник сучасної української мови» (Бусел, 2009). У частині реєстру і тлумачення слів він здебільшого копіює академічний «Словник української мови» (1970), але не містить зразків текстового використання лексем. Як видно, у скопійованому словнику немає слова *відвід* із правовим значенням, як немає такої семантики в багатозначного дієслова *відвести*. До цього ж словника уведено *відвід* як окреме слово: **Відвід**, воду, ч. 1. Дія за значенням **відводити** 3, б. 2. Відгалуження чого-небудь (труби, кабеля і т. ін.). 3. У судочинстві – **усунення** того чи іншого учасника судочинства від участі у справі... (Бусел, 2009: 166).

Як і в скопійованому, у цьому словнику подано 8 значень слова *відводити* / *відвести*. При цьому жодне з них не позначає саме правові реалії (там само). За таких особливостей *відвід* не має мотивованості українським дієсловом із відповідною семантикою.

Отож, маємо термінологічний недолік. Названі вище (і неназвані) словники свідчать про штучну, неприродну появу в українській мові слова *відвід* із термінологічним статусом, без урахування українських мовних реалій знехтувано природні для правничої термінології суто українські лексеми й бездумно уведено-насаджено російське слово *отвод* зі статусом терміна. Таке своєю чергою спричинило і спричиняє інші негаразди в термінології, пов'язані з безпосереднім застосуванням слова в юридичній практиці.

Про законодавчі норми і практику використання. Підтвердженням значених процесів “принатурення” слова *відвід* до української правничої термінології є історія його використання безпосередньо в законодавчих актах. Для унаочнення в цій статті подано його “становлення” в українських кримінальних процесуальних кодексах.

Аналіз кодексів свідчить про таке. У Кримінальному процесуальному кодексі Української СРР 1927 р. такої лексеми **немає** ні в статусі терміна, ні в загальномовному статусі. Проте послідовно застосовано термін *відставлення*. Зокрема, в арт. 42 зазначено: *За приводів, вказаних в арт. ..., суддя повинен сам себе відставити від участі в справі. Коли суддя не відставити сам себе, то його належить відставити на заяву сторони. Крім того, суддю можна відставити, коли сторона подасть про обставини, що викликають сумнів про безсторонність судді* (Кримінальний процесуальний кодекс, 1927).

До того ж, у кодексі послідовним є використання відповідних кліше (заява про відставлення, підстави відставлення, відставлення оборонця та ін.) і спільнокореневих слів (оборонця належить відставляти, без відставлюваного судді, вважається за відставленого та ін.).

Подальші зміни й доповнення до кодексу (1929, 1933, 1936 та ін.) не стувалися аналізованих норм. Послідовне використання слова *відвід* як єдиного, що позначало відповідне поняття, зафіксовано з появою Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р. – кодекс, який засвідчив повне узгодження норм загальносоюзного й українського кримінального процесу; таке “узгодження” стосувалося й термінології. У цьому ж кодексі послідовним є і використання терміна *самовідвід*: ст. 56. *Відвід судді, самовідвід судді, заяви самовідвід, заяви про відвід*; ст. 57. *Порядок вирішення заявленого відводу: задоволення відводів (самовідводів)*; ст. 58. *Відвід прокурора*; ст. 60. *Відвід слідчого і особи, яка провадить дізнання*; ст. 62. *Відвід перекладача, експерта, спеціаліста і секретаря судового засідання* (Кримінально-процесуальний кодекс, 1960).

Проте до захисника, представника потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача застосовують *усунення від справи* (ст. 61-1, 63) (там само).

У чинному законодавстві України наявні суперечності й непослідовність використання слова *відвід*. Зокрема, у гл. 3 Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. наявний §6 із назвою **Відводи** (дефініції самого терміна немає). У п. 2 ч. 2 ст. 39 читаємо: *Керівник органу досудового розслідування уповноважений... відсторонювати слідчого від проведення досудового розслідування... за наявності підстав ... для його відводу <...>*. Порівняймо із п. 2 ч. 2 ст. 39-1: *Керівник органу дізнання уповноважений: відсторонювати дізнавача від проведення дізнання ... за наявності підстав ... для його відводу (самовідводу) або неефективного дізнання*. Отже: *відвести чи відсторонити? відвід чи відсторонення?* (Кримінальний процесуальний кодекс, 2012).

Подібною є норма п. 8 ч. 2 ст. 36: *Прокурор... уповноважений: ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та призначення іншого слідчого за наявності підстав, передбачених цим Кодексом, для його відводу, або у випадку неефективного досудового розслідування* (там само). Отже, наявні підстави для відводу, а ініціюємо відсторонення.

Але ж *відвід* і *відсторонення* мають своїми мотиваторами дієслова різної семантики: пор. відповідно ‘*віддаляти*’ і ‘*ставити остеронь*’). Що ж повинні ініціювати службовці: відсторонення чи відвід?

Звідки ж така неузгодженість і різносемантичність?

Відповідь дають законодавчі акти й коментарі до них. Зокрема, у праці 1928 р. так відтворено російською мовою арт. 42 Кримінального процесуального кодексу 1927: *Статья 42. При наличии поводов, указанных в ст. ст. <...>, судья должен сам отстранить себя от участия в деле. В случае неотстранения судья подлежит отводу по заявлению стороны. Кроме того, судья может быть отведен, если сторона укажет обстоятельства, вызывающие сомнения в беспристрастности судьи* (Пригов & Шаргей, 1928: 84).

Як свідчить інше джерело, фактично це був не переклад оригінального тексту (див. вище), а його пряма заміна текстом статті 45 «Уголовного процесуального кодексу Р.С.Ф.С.Р» 1925 р. (Нехамкин, 1925: 38). Принагідно зауважу, що зазначені особливості перекладу й коментування були одними з визначальних інструментів російщення, ширше – советизації української правничої термінології і мови загалом.

Таку ж неузгодженість спостерігаємо і в практиці безпосереднього застосування терміна.

В академічному «Словникові української мови» зазначено, що слово *відвід* безпосередньо утворено від недоконаного виду дієслова *відводити* (Словник української мови, 1970: 564). Отже, в такому разі у відповідних документах про 'відвід' прохання чи клопотання повинні мислитися як недовершений факт і мати формулу 'прошу (що робити?) *відводити*'. Проте з огляду на саму процесову процедуру, реально йдеться про доконану дію – дієслово потребує питання *що зробити?* і прохання чи клопотання повинні мати формулу 'прошу *відвести*'.

Крім того, дієслово *відвести* з обов'язковістю передбачає (вимагає) наявність при собі залежного слова, пов'язаного питаннями додатка (*кого?*) і обставини напрямку (*куди?*): *відвести (кого?) дитину (куди?) до дитсадка, відвести (кого?) літню людину (куди?) до пенсійного фонду*; порівняймо з подібними дієсловами *везти – відвезти, нести – віднести*. Рідше *відвести* передбачає (вимагає) наявність при собі залежного слова, пов'язаного питаннями додатка (*кого?*) і обставини напрямку (від чого?): *відвести (кого?) дитину (від чого?) від муру, від води, від школи*. У цьому разі обставинами напрямку виступають назви реальних конкретних просторових об'єктів. Проте, як показує практика, неприродний для української мови юридичний термін *відвід* відповідно до процесових норм має або лише перший логічний елемент (*відвести суддю, прокурора, експерта*; куди ж їх відводять – залишається таємницею) або перший елемент (*відвести слідчого, державного виконавця*; другим елементом, від якого відводять, виступає не реальний конкретний об'єкт, а та чи та абстракція – *відвести від розгляду, від слідства*).

В українській мові є й мовно-логічна структура, у якій дієслово *відвести* вимагає іншого узалежнення слів: *відвести кого/що? і від чого?* Наприклад: *Боже, відведи від гріха подалі; відведи, козаче, очі, бо насняться серед ночі*. Проте в такому разі дієслово *відвести* має переносне значення і є частиною стійкого (фразеологізованого) словосполучення. Намагання використати це слово в прямому значенні призводить до змістово-стильових негарездів.

У такому разі особливо неприродними-сюрреалістичними сприймаються ухвали, коли самі судді вирішують питання про свій відвід:

Суд у складі Беремка Я.О., Гранева М.І., Кузьменко Н.В. ухвалив:

1. Задовольнити заяви Беремка Я.О., Гранева М.І., Кузьменко Н.В. про самовідвід. 2. Відвести суддів Беремка Я.О., Гранева М.І., Кузьменко Н.В. від участі від розгляду касаційної скарги.

Підписи суддів:

Я.О. Беремко, М.І. Гранев, Н.В. Кузьменко

або

Заяву про самовідвід судді Дніпропетровського окружного адміністративного суду Кононенко Світлани Олегівни у адміністративній справі №160/3612/19 – задовольнити.

Відвести суддю Дніпропетровського окружного адміністративного суду Кононенко Світлану Олегівну **від розгляду** адміністративної справи №160/3612/19 за позовом ОСОБА_1...

Ухвала суду набирає законної сили відповідно до вимог статті 256 Кодексу адміністративного судочинства України та не оскаржується. Заперечення на ухвалу може бути включено до апеляційної скарги на рішення суду.

Суддя

С.О. Кононенко

Небезпідставно постають логічні запитання: Хто має виконати ухвалу? Хто повинен відвести суддів? Хто може оскаржити, якщо сам суддя написав заяву й ухвалив відповідне рішення? Фактично такі ухвали суперечать природній логіці, а сам термін втрачає внутрішню форму – він фактично стає беззмістовним.

Про ієрархічність терміна. Однією з визначальних і обов'язкових особливостей будь-якого терміна є його ієрархічність – здатність разом з іншими термінами утворювати цілісну поняттєву структуру галузі науки, мистецтва, діяльності. Проте *відвід* не має таких природних зв'язків; мало того, він порушує наявні зв'язки, спричиняє дисбаланс у системі.

Передусім термін *відвід* оприявнює суперечність між його формою і змістом. Автори т. зв. термінологізації загальнономовного слова *відвід* не врахували деякі важливі для терміноутворення особливості.

Як свідчить «Словник української мови» (1970), в українській мові наявне загальноновживане дієслово *відводити*, яке має вісім значень – дієслова зі значенням процесуальної дії з-поміж них немає (Словник української мови, 1970: 565–566); іменник *відвід* утворено лише від двох із цих значень (там само: 564). Зазначений факт з-поміж інших зумовив наше твердження про скальковану (зсуржиковану) історію терміна *відвід*.

Про його суржикову природу свідчить ще один факт. До статті *відвід* уведено юридичне (процесове) значення: *усунення того чи іншого учасника судочинства від участі у справі...* Проте чомусь у тлумачній частині самого дієслова *відводити* немає відповідного очікуваного значення – '*відсторонювати від участі*'; саме від такого значення за всіма мовними правилами повинен був утворитися аналізований термін (Бусел, 2009: 168).

У результаті такої неприродної появи, не маючи мотиватора, термін *відвід* рівною мірою асоціює як із іменником, що позначає дію / процес, так і з іменником, що позначає пристрій, механізм, інженерну споруду (порівняймо *водогін, газогін і водовідведення, газовідведення*).

Як бачимо, саме через таку історію появи термін *відвід* не утворює очікуваних, природних для української мови (в тому числі й термінології) семантичних взаємозв'язків. Зокрема, в українській мові дієслова з префіксами *при-* і *від-* утворюють антонімічні пари з відповідною семантикою 'наближення' і 'віддалення': *приїхати – від'їхати, прийти – відійти, прибути – відбути*. За таких умов антонімічність зберігають й утворені від них іменники: *приїзд – від'їзд, прихід – відхід, прибуття – відбуття*. А тепер порівняймо із юридичними термінами *привід* і *відвід*. Чи мають вони такі природні семантичні зв'язки? Відповідь очевидна: маючи антонімічні форми-структури, ці терміни ніяк не протиставлені семантикою. Отже, наявний ще один **термінологічний недолік** – невідповідність між формою і змістом терміна.

Про належну форму і дефініцію терміна. Загалом у різних джерелах на позначення аналізованої правової дії використовують кілька слів: *вилучати / вилучання – вилучити / вилучення відводити / відвід, відвести / відведення, відстороняти / відсторонювання – відсторонити / відсторонення, відхиляти / відхилення – відхилити / відхилення, усувати / усунення – усунути / усунення*. Досить часто їх тлумачать одне через одного.

Проте, як видно з вищевикладеного аналізу, історія термінологічного позначення одного й того ж референта переважно пов'язана з вибором потрібної форми передусім із двох можливих – *відвід* і *відсторонення*.

На нашу думку, саме *відсторонення* відповідає вимогам термінотворення і терміновикористання: на відміну від *відводу* має прозору мотивацію (утворено від загальнономовного дієслова *відсторонити* у прямому значенні й зберігає в собі його семантику), позбавлене небажаної додаткової асоціативності й дво-значності, вписується в синтаксичні правила використання (потребує тільки залежного додатка-позначника особи (*відсторонення* кого? *експерта*), має природні семантичні зв'язки (синонімічний, але не взаємозамінний із *усунення*, *звільнення*, *відхилення*) і повноцінне гніздо похідних із різною семантикою і граматичними значеннями (*відсторонити* / *відстороняти*, *відсторонений(а)* / *відсторонюваний(а)*, *відсторонювач*, *самовідсторонення*) тощо.

Зовсім інші (навіть протилежні) ознаки виявляє *відвід* (див. про це вище).

Як свідчить наукова й науково-довідкова література, в юриспруденції немає єдиної загальноновизнаної дефініції *відводу*; немає такої і в процесових кодексах чи інших законах.

Тут для економії подам лише два найчастотніші в цитуванні визначення із часів радянської юриспруденції і незалежної України:

1) *Відвід* – це правовий інститут, тобто сукупність норм, які забезпечують об'єктивність та неупередженість осіб, які беруть участь у розслідуванні та судовому розгляді справи, а також виконання інших вимог кримінально-процесуального та іншого законодавства, що визначає, які особи і за яких обставин не можуть брати участь у кримінальному процесі (Магомедова, 1984: 15–16);

2) *Відвід* у судочинстві – усунення від участі в цив. крим. або арбітр. процесі окремих його учасників, якщо хтось із них особисто (прямо чи побічно) заінтересований у справі, але не є підозрюваним, обвинуваченим, потерпілим, цивільним позивачем чи цив. відповідачем у крим. процесі, стороною чи третьою особою у цив. процесі, стороною в арбітр. процесі (Юридична енциклопедія, 1998: 415).

В одному з помітних (на жаль, малотиражних) термінологічних джерел названо-обгрунтовано і причину вибору до російського *отвод* саме слова *відвід*: Термін *О[твод]* номінує чітко окреслене **ЯВИЩЕ**, а саме певну частину кримінального чи цивільного процесу, тому за аналогією з іншими термінами цієї ж групи (йдеться про номінацію елементів, стадій кримінального та цивільного процесу) більш доречним буде використання іменника, який означає **ЯВИЩЕ**, а не **ДІЮ**, а саме термін *відвід*. Із метою усунення омонімії для номінації поняття *О. (земель)* слід використовувати термін *відведення* (Воробйова, Зайцев & Солонашенко, 1994: 234) – тут збережено шрифти оригіналу.

Як видно, ці дефініції яскраво унаочнюють (а інші їх відтворюють-повторюють) діаметрально протилежні підходи й критерії вибору необхідних і достатніх ознак для окреслення позначуваного. Порівняймо: *правовий інститут як сукупність норм – усунення від участі в процесі – явище як елемент процесу*.

Зважаючи на зміст норм, які регламентують *відводи* в різних процесових кодексах, можна з певністю стверджувати, що це позначник дії (до того ж дії не як самостійної і самодостатньої, а як частини-елемента цілісного процесу).

На підставі названих та інших особливостей можна окреслити дефініцію терміна *відсторонення* – *процесова дія з позбавлення особи права здійснювати судочинство чи брати участь у процесі з підстав, передбачених законом*.

Залежно від деяких важливих у праві чинників *відсторонення* як процесова дія може мати (має) кілька різновидів:

1) чинник ініціативи відсторонення: якщо особа (суддя, прокурор, експерт та ін.) сама заявляє про необхідність свого відсторонення – **самовідсторонення**; якщо ініціатива йде зовні, не від особи, яку необхідно відсторонити, – **зовнішнє відсторонення**;

2) чинник часовий: якщо необхідно відсторонити особу на деякий час – **тимчасове (дочасове) відсторонення**, якщо необхідно відсторонити особу зовсім – **доконечне відсторонення**.

3) чинник видопричиновий: якщо особу позбавляють права виконувати свої професійні, посадові обов'язки з причин нейтральних – використовують **відсторонити**, якщо з причин негативних – **усунути**.

Тут можливі й інші чинники, поява яких може бути зумовлена розвитком юриспруденції.

Передбачувані результати й наслідки. Послідовне використання терміна *відсторонення* і його дефініції сприятиме уникненню інших негарздів.

1. Уникнення алогізмів у законодавчих актах (див. про такі вище), відповідно й недоліків-суперечностей у мовно-змістовому оформленні процесових документів, сприятиме їхній логізації. Для прикладу, користуючись безпосередньо в судовому процесі правом, передбаченим відповідним законом, називаємо відповідний документ *Заява про відвід судді* (прокурора, експерта) (§ 6 ст. 80 Кримінального процесуального кодексу 2012), а в самій заяві просимо не *відвести*, а *відсторонити суддю* (прокурора, експерта) *від...* Порівняймо з унормованим: *Заява про відсторонення судді* (прокурора, експерта) і *У зв'язку з означеним прошу відсторонити суддю* (прокурора, експерта) ...

2. В українській мові правника наявна низка кліше з термінопарою *відсторонити-відсторонення*, використовуваних від 20-х років минулого століття: *відсторонення, відсторонювання, відсторонення (кого?) судді, експерта, секретаря; відсторонити (кого?) суддю, експерта, секретаря; заява про відсторонення; заявити, що маємо відсторонення (відсторонити); право відстороняти; право відсторонення; подавати, щоб відсторонити кого; маємо відсторонити (осіб)* та інші.

Послідовне їх використання підвищує рівень уніфікації і стандартизації мовлення правника.

3. Формування відповідної ієрархії, здійснюване двома протилежними напрямками.

Перший: об'єднання одним терміном розрізнених суміжних-дотичних понять. Наприклад, позначення терміном *відсторонення* однієї і тієї ж по суті дії, роз'єднаної різними назвами і законодавчими актами: *відсторонення* як процесова і непроцесова дія: пор. *відсторонення свідка* (крим.) і *відсторонення від посади* (цив.-труд.).

Другий: розведення різних понять, названих одним і тим самим словом. Для прикладу, в правничій мові наявна ще одна калька з російського *отвод* – *відвід*, її використовують у тому разі, коли йдеться про дію з не-особами: *отвод доказательств, отвод ходатайства – відвід доказів, відвід клопотання*. Порівняно з *відводом 1 (відстороненням)*, цей іменник не став терміном, його рідко використовують у мовній практиці юриста – частіше цю дію позначають дієсловом: *відвести докази, відвести клопотання*. Проте згідно з нормами і правилами української мови (й особливо у мові правника) в цьому значенні необхідно використовувати дієслово *відхилити / відхилити* і відповідний

іменник *відхилання* / *відхилення*: *відхилити докази*, *відхилити клопотання* і *відхилення доказів*, *відхилення клопотання*; порівняймо із традиційно використовуваним і нормативним *відхилити кандидатуру* – *відхилення кандидатури*. Запропоновані кліше цілком узгоджуються з використовуваними в мові правника іншими одноструктурними і спільнокореневими лексемами ухилятися й ухилання, які не потребують дефініції: *ухилятися від сплати аліментів*, *ухилятися від виконання обов'язків* і *ухилання від сплати аліментів*, *ухилання від виконання обов'язків*.

4. Таке використання уніфікує мовно-правову практику з нормами офіційно-ділового стилю української мови загалом, невіддільною частиною якого є і мова правника – з одного боку, а з іншого – чітко відмежує від явищ, процесів, реалій, у назві яких наявний корінь *вод-/вед-/від-*: *відвід* (пристрій, засіб, інженерна споруда), *відведення* (дія, спрямована на віддалення когось / щось кудись).

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

арт. – артикул
гл. – глава
п. – пункт
ст. – стаття
ч. – частина

ЛІТЕРАТУРА

1. Андерш, Ф., Винник, В., Красницький, А., Полешко, А. & Юрчук, О. (1994). *Словник юридичних термінів (російсько-український)*. Київ: Юрінком.
2. Бусел, А.Т. (Ред.) (2009). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ–Ірпінь: ВТФ “Перун”.
3. Воробйова, С., Зайцев, Ю. & Солонашенко, Н. (1994). *Російсько-українсько-англійський словник правничої термінології: Труднощі терміновживання*. Київ: Українська Правова Фундація.
4. Грінченко, Б. (Упор.) (1996). *Словарь української мови* (Т. 1) (перше видання опубліковано 1907). Київ.
5. Дорошенко, М., Станиславський, М. & Страшкевич, В. (1930). *Словник ділової мови. Термінологія та фразеологія*. Харків.
6. Дубровський, В. (2013). *Словник московсько-український* (перше видання опубліковано 1911). Київ: КММ.
7. *Кримінально-процесуальний кодекс* (1960).
8. *Кримінальний процесуальний кодекс* (2012).
9. *Кримінальний процесуальний кодекс Української СРР* (1927). Харків: Юридичне видавництво Наркомюсту УСРР.
10. Кримський, А.Е., Єфремов, С.О. (Ред.) (1924). *Російсько-український словник* (Т. 1). Електронна версія А-П. Підготував О. Телемко. – 2007. 2550 с.
11. Магомедова, Х.А.-к. (1984). *Институт отводов в советском уголовном судопроизводстве* [Дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09]. Москва.
12. Нехамкин, Н.Я. (Ред.) (1925). *Уголовный процессуальный кодекс Р.С.Ф.С.Р. Текст и постатейный комментарий*. Москва: Юридическое изд-во Н.К.Ю. Р.С.Ф.С.Р.
13. Пригов, С. & Шаргей, М. (Ред.) (1928). *Уголовный процессуальный кодекс. Комментарий*. Харьков-Київ: Юридическое изд-во Наркомюста УССР.
14. *Російсько-український словник* (1937). Київ: Вид-во Академії наук УРСР.
15. *Російсько-український словник правничої мови* (1926). Київ: б.в.

16. *Русско-украинский словарь*: [в 3 т.] (Т. 2) (1981). Киев.
17. *Русско-украинский словарь юридической терминологии* (1985). Киев.
18. *Словник української мови* (Т. 1) (1970). Київ: Наукова думка
19. *Українсько-російський словник* (Т. 1) (1953). Київ: Вид-во АН Української РСР.
20. Уманець, М. & Спілка, А. (1894). *Словарь російсько-український* (Т. 2). Львів.
21. *Юридичні терміни. Тлумачний словник* (2003). Київ: Либідь.
22. *Юридична енциклопедія* (Т. 1) (1998). Київ: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана. 1998.

Anatoliy Nelyuba

DISQUALIFICATION: BACKGROUND AND CURRENT STATUS OF THE TERM
(inventory and codification sketch)

Modern Ukrainian legal terminology and nomenclature have their own distinguishing features, noticeable among them are disorder, inconsistency, non-normativity, which in turn cause functional inequality. Such features had a historical and contemporary basis: they are based on the achievements of the Soviet period (unfortunately, not always positive) and the achievements of modern times (often generated by language and legal illiteracy). A significant number of twists and disadvantages in legal terminology make a set (system?) of dangers and leads to a number of problems in both legislative and practices which use. Ukrainian scholars in the field of linguistics and law, practitioners, legislators have many tools and means in changing this situation. The task of this article is to illustrate one of the possible practical ways to avoid these and other problems - inventory and codification of terminology and nomenclature and means (ways) of their implementation.

The article is concerned with the term disqualification, the history of the emergence and formation of which illustrates the processes and ways of Russification of Ukrainian legal terminology and language in general.

Being unnatural, artificial, the word disqualification reveals a number of features that contradict the point of the term and terminology as a whole system: inconsistency of form and content, misinterpretation and lack of definition itself, lack of system-forming properties and, consequently, inability to be an element of hierarchy, inconsistency and incoherence of practical usage, polysemy, homonymy, generating adverse associativity, etc.

The article presents the history of analyzed word emerging and ‘making’ it a term in lexicographic works (including terminological dictionaries), in legislative acts, in the practice of its usage. Taking into account the laws and rules of terms creation in the Ukrainian language, particularities of legal language and its functioning; the proper form and definition of the analyzed concept is offered, some consequences and results of consistent use of the offered term and its definition are named.

Key words: definition, inventory, codification, lexicography, motivator, referent, term, terminology.

REFERENCES

1. Andersh, F., Vynnyk, V., Krasnytskyi, A., Poleshko, A. & Yurchuk, O. (1994). *Slovnnyk yurydychnykh terminiv (rosiisko-ukrainskyi)*. Kyiv: Yurinkom (in Ukr.).
2. Busel, A.T. (Ed.) (2009). *Velykyi tлумachnyi slovnnyk suchasnoi ukrainskoї movy*. Kyiv–Irpin: VTF “Perun” (in Ukr.).
3. Doroshenko, M., Stanyslavskyi, M. & Strashkevych, V. (1930). *Slovnnyk dilovoi movy. Terminolohiia ta frazeolohiia*. Kharkiv (in Ukr.).
4. Dubrovskyi, V. (2013). *Slovnnyk moskovsko-ukrainskyi* (originally published in 1911). Kyiv: KMM (in Ukr.).
5. Hrinchenko, B. (Ed.) (1996). *Slovar ukrainskoї movy* (Т. 1) (originally published in

- 1907). Kyiv (in Ukr.).
6. *Kryminalno-protsesualnyi kodeks* (1960) (in Ukr.).
 7. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks* (2012) (in Ukr.).
 8. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainskoi SRR* (1927). Kharkiv: Yurydychne vydavnytstvo Narkomiustu USSR (in Russ.).
 9. Krymskyi, A.E., Yefremov, S.O. (Red.) (1924). *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk* (T. 1). Elektronna versiia A–P. Pidhotuvav O. Telemko (in Ukr./Russ.).
 10. Magomedova, H.A.-k. (1984). *Institut otvodov v sovetskom ugodovnom sudoproizvodstve* [Synopsis of PhD thesis]. Moskva (in Russ.).
 11. Nehamkin, N.Ja. (Ed.) (1925). *Ugolovnyj processual'nyj kodeks R.S.F.S.R. Tekst i postatejnyj kommentarij*. Moskva: Juridicheskoe izd-vo N.K.Ju. R.S.F.S.R (in Russ.).
 12. Prigov, S. & Shargej, M. (Eds.) (1928). *Ugolovnyj processual'nyj kodeks. Kommentarij*. Har'kov-Kiev: Juridicheskoe izd-vo Narkomjusta USSR (in Russ.).
 13. *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk* (1937). Kyiv: Vyd-vo Akademii nauk URSS (in Ukr./Russ.).
 14. *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk pravnychoi movy* (1926). Kyiv (in Ukr./Russ.).
 15. *Russko-ukrainskij slovar' juridicheskoi terminologii* (1985). Kiev (in Ukr./Russ.).
 16. *Russko-ukrainskij slovar'*: [v 3 t.]. (T. 2) (1981). Kiev (in Ukr./Russ.).
 17. *Slovnyk ukrainskoi movy* (T. 1) (1970). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
 18. *Ukrainsko-rosiiskyi slovnyk* (T. 1) (1953). Kyiv: Vyd-vo AN Ukrainskoi RSR (in Ukr./Russ.).
 19. Umanets, M. & Spilka, A. (1894). *Slovar rosiisko-ukrainskyi* (Vol. 2). Lviv (in Ukr./Russ.).
 20. Vorobiova, S., Zaitsev, Yu. & Solonashenko, N. (1994). *Rosiisko-ukrainsko-anhliiskyi slovnyk pravnychoi terminologii: Trudnoshchi terminovzhyvannia*. Kyiv: Ukrainka Pravova Fundatsiia (in Ukr./Russ./Eng.).
 21. *Yurydychna entsyklopediia* (Vol. 1) (1998). Kyiv: Vyd-vo "Ukrainska entsyklopediia" im. M.P. Bazhana (in Ukr.).
 22. *Yurydychni terminy. Tlumachnyi slovnyk* (2003). Kyiv: Lybid (in Ukr.).

УДК 811.161.2'373.46'42

С.Д. СЕНЬКІВ
м. Дрогобич, Україна

ТЕРМІН ОСОБИСТІТЬ У МОВОМИСЛЕННІ ІВАНА ФРАНКА

У статті розглянуто особливості змістового наповнення терміна *особистість* у творчості Івана Франка, диференційовано поняття мовної особистості, мовленнєвої особистості та національної особистості як елементів цілісної особистості. Крізь призму Франкового світобачення висвітлено роль особистості у психолого-поведінкових моделях «людина у мові», «людина у соціумі», «людина на шляху до самопізнання».

Ключові слова: мовна особистість, національна особистість, цілісність особистості, концептуальна особистість, самосвідомість, самоідентифікація, Іван Франко.

© С.Д. СЕНЬКІВ, 2021